

УДК [37.091.4:177.75]:340.15(477) «20»

DOI

**Victimization is an important feature of the leaders in the formation
of the period of state-building processes
of the beginning. 20 centuries (in person)**

**Жертовність - визначна риса провідників в освіті
періоду державотворчих процесів поч. 20 ст. (в особах)**

Bunchuk Oksana

candidate of pedagogical sciences, art. Teacher

(Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky)

buncuktatana@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7094-4934>

Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky

Str. Hetmanka, 20,

Melitopol, Zaporozhye region, 73312

Popeleshko Julia

Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor

(Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky)

Yuliapopeleshko@gmail.com

orcid.org

Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky

Str. Getmanska, 20,

Melitopol, Zaporozhye region, 73312

Бунчук Оксана

кандидат педагогічних наук, ст. викладач

(Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана
Хмельницького)

buncuktatana@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7094-4934>

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана
Хмельницького*

вул. Гетьманська, 20,

м. Мелітополь, Запорізька область, 73312

Попелешко Юлія

кандидат педагогічних наук, доцент

(Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана
Хмельницького)

Yuliapopeleshko@gmail.com

orcid.org

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана
Хмельницького*

вул. Гетьманська, 20,

м. Мелітополь, Запорізька область, 73312

ABSTRACT

In the study, the authors pay attention to prominent domestic enlighteners, scientists, and teachers of the beginning. 20 centuries, whose activities in the previous decades were unfairly suppressed, and in biographical data there is still a large number of white spots. After all, their educational, scientific and social activities and attitudes did not first suit the Bolsheviks, then the Soviet authorities, who tried to stifle all the attempts of the intelligentsia to restore statehood, the right of the Ukrainian people to national education, independence and teaching in their native language. In our study, we seek to reveal the little-known and suppressed for a long time the tragic pages of the biography of educational leaders who stood at the origins of the creation of the Ukrainian state of prim. 20 centuries, because their sacrifice and dedication to the cause of life can largely serve as an example for modern educators.

Keywords: sacrifice, leaders in education, Ukrainian intelligentsia, state-building processes, I.Steshenko, Y.Cheipga, S. Cherkasenko, T. Lubenets.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. У сучасний період демократичних реформувань і державного оновлення особливого значення набуває національне відродження України, яке потребує оптимізації та удосконалення народної освіти, відповідного виховання підростаючого покоління. Успішне розв'язання цього фундаментального завдання можливе через ґрунтовне дослідження вітчизняних педагогічних традицій минулого і творче використання їхнього великого пізнавально-виховного потенціалу. Визначені завдання вимагають глибокого вивчення спадщини видатних вітчизняних просвітників, учених, педагогів поч. 20 ст. ідеї та твори яких у попередні десятиліття несправедливо замовчувалися, а в біографічних даних до цих пір існує велика кількість білих плям. Це стосується і видатного

державного та громадського діяча Д. Дорошенка, О. Музиченка, педагога і теоретика С. Русової, новаторів школи й педагогічної науки України І. Стешенка, Ф. Сушицького, П. Холодного, Я. Чепіги – людей, які стояли біля витоків нової держави і нової української школи. Життя багатьох з них склалося трагічно, на жаль, але і сьогодні вони є втіленням і взірцем українського національного патріотизму, служіння народові і жертвності заради утвердження української державності, чого бракує нинішнім керманичам України.

Аналіз основних досліджень і публікацій, присвячених даній проблемі, на які спирається автор. Основою джерельної бази досліджуваної проблеми є архівні матеріали, які розкривають зміст статті [4; 6]. Окремі етапи науково-педагогічної, політичної, громадянської діяльності вчених, біографію яких ми досліджуємо, зустрічається також в роботах, опублікованих ученими діаспори: Г. Васьковичем, Г. Ващенком, О. Доценком, Н. Іщук, І. Криловим.

Окрему групу складають праці сучасного періоду. Це дослідження Л. Березівської, Л. Вовк, О. Завальнюк, О. Зубалій, М. Кукурудзяк, О. Любара, В. Майбороди, С. Майбороди, Л. Медвідь, Д. Рященка, М. Собчинської, О. Сухомлинської. Характеризуючи розвиток української освіти в період революційних перетворень, ці автори частково торкалися і питання науково-педагогічної діяльності і біографічних аспектів вчених зазначеного періоду.

Виділення невирішених проблем, яким присвячено статтю. Біографічні дані вчених початку минулого століття не представлені великою кількістю робіт. Попри те, що в радянський час діяльність багатьох з них була досить вивчена, хоч інтерпретована на догоду компартійній системі, багато педагогів виявилися зовсім незраними, недослідженими, або згаданими лише побіжно. Тим більше мало знаною була інтелігенція часів 1917-1920 рр., багато з яких після зазначеного періоду, з приходом радянської влади або емігрували за кордон, або були вбиті, або закінчили життя самогубством тощо.

Формулювання мети і завдань статті – розглянути та проаналізувати біографічні факти з життя видатних діячів і педагогів поч. 20 ст. і довести, що об'єднуючою рисою багатьох з них є неймовірна відданість і самопожертва на користь свого народу в боротьбі за незалежність України.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів Українське національне відродження дало поштовх значній частині населення повніше усвідомити себе національною спільністю, відчутти роль і значення своєї історії, культури, мови і традицій. Але відродження історичної пам'яті, національної свідомості, вироблення нового світогляду, способу мислення – це тривалий процес. Вирішувати ці проблеми у військових революційних умовах було непросто. Проте всі складові процесу українізації були започатковані саме у період виборювання державності 1917-1920 рр.

В процесі дослідження нами було встановлено, що загальна кількість української наукової інтелігенції на початку 20 ст. була нечисленною, вона складала лише 490 осіб, тобто 0,003% по відношенню до кількості всього українського населення. Проте, науковці, громадські діячі мали високий соціальний та економічний статус, що надавало широкі можливості для діяльності. Українська інтелектуальна еліта мала специфічні риси: високий рівень професійності та моральних рис, почуття справедливості, протесту проти насильства над особистістю, визнання особи головною цінністю в системі загальнолюдських цінностей, опозиційність режиму. Українська наукова інтелігенція зазначеного періоду вже усвідомлювала свою національну окремішність, мала прагнення до вивчення та збереження рідної мови і власних культурних традицій. 1917-1920 рр. (до встановлення радянської влади) був моментом найбільшого піднесення національно-культурного руху: створювалася широка мережа «Просвіт», науковці отримали змогу брати участь у впровадженні української мови у навчальних закладах, але зі встановленням радянської влади починаються перші утиски щодо товариств та окремих вчених. Чимало науковців виступили ініціаторами та активними діячами на найвищих посадах в

українських національних урядах - М. Грушевський, С. Русова, Д. Дорошенко, І. Стешенко, П. Холодний, О. Музиченко, Я. Чепіга, Т. Лубенець та багато інших. На постатях деяких зазначених педагогів, громадських діячів і вчених ми зупинимося детальніше, адже їх життя і творчість – яскравий приклад провідництва в освіті і, самопожертви, відданості батьківщині у складний період державотворення 1917-1920 рр.

Розпочнемо свою розвідку з розгляду трагічної загибелі сім'ї Івана Матвійовича Стешенка – однієї з найяскравіших постатей 1917-1920 рр., - першого міністра освіти УНР, громадського діяча, першого голови Товариства шкільної освіти - які поклали своє життя у боротьбі за розбудову нової української держави і стали жертвою «червоного терору» і радянської влади.

Найстрашнішою для російською влади того періоду була – українізація, культура й освіта українців. Саме тому перше "резонансне" політичне вбивство в рамках червоного індивідуального терору було здійснено проти першого міністра освіти в уряді УНР Івана Стешенка, який здійснив українізацію нашого шкільництва. Народився Іван Стешенко 24 червня 1873 р. недалеко від оселі І. Котляревського, змалку знав найменші подробиці про життя земляка, все життя вивчав творчість Івана Петровича. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету, досконало знав шість мов, викладав у Київській жіночій гімназії, але наступного року був заарештований і запроторений до Лук'янівської в'язниці за участь у "вітровській" демонстрації. Тоді, у 1897 р. народниця-чернігівка Марія Вітрова, колишня слухачка Вищих жіночих курсів у Санкт-Петербурзі, не витримала знущань жандармів у Петропавлівській фортеці-в'язниці і спалила себе. Українці Києва вирішили справити за нею панахиду у київському Володимирському соборі, але студентів і молодь туди не пустила поліція. Студенти перейшли на другий бік Бібіковського бульвару і заспівали вічну пам'ять Вітровій. Начальник київської жандармерії, козаки-дончаки оточили молодь, арештували з півтисячі осіб, переписали прізвища, але відпустили. Другого дня молодь вирішила висловити протест і з сумними

піснями вирушила від університету до Бессарабського майдану... Цього разу дончаки вихопили зброю і загнали студентів до арештантського відділення, серед арештованих були Іван Стешенко та Оксана Старицька. У сусідній камері сиділа 22-річна дворянка, дочка Михайла Старицького – Оксана та 24-річний Іван опинилися в сусідній камері; два тижні вони бачилися на прогулянці арештантів. У Лук'янівці, гуляючи арештантським подвір'ям, Іван освідчився Оксані у коханні, вони вирішили побратися, як тільки молодика випустять з ув'язнення. Потім випустили Оксану, але Івана довелося чекати аж півроку. Іван Стешенко – випускник словесного відділення університету, перекладач із шести іноземних мов, поет вийшов на волю з "вовчим білетом": звільнили під гласний нагляд на два роки із забороною викладати і працювати в університетських містах, тобто і в Києві... Молоді працювали на хуторі Миколи Садовського та Марії Заньковецької, зрідка буваючи в Києві. Після повернення до Києва І. Стешенко став членом Старої Громади, УСДРП і ТУП, Товариства Нестора-Літописця, секретарем Українського Наукового Товариства у Києві, дійсним членом НТШ (з 1917) [2, с.57].

З 1909 року Іван Стешенко секретар М. Грушевського. Під час Першої світової війни Іван Стешенко працював директором Тетянівської гімназії для дітей біженців, а Оксана Стешенко – сестрою-жалібницею у шпиталі. У червні 1917 року Українська Центральна Рада призначила Івана Стешенка генеральним секретарем, тобто міністром освіти в уряді УНР. Оксана Михайлівна працювала під керівництвом чоловіка у відділі позашкільної освіти та Комісії українського національного театру. Як генеральний секретар освіти (з червня 1917 р.; у січні — лютому 1918 р. — міністр) здійснив українізацію шкільництва [2, с. 58].

Коли прийшли "більшовики" Муравйова в Київ, вони одразу винесли смертний вирок Івану Стешенку, кинулись розшукувати, щоби повести його під розстріл. Але не встигли: зимою, в страшну завірюху подався Іван Матвійович пішки з Києва і врятувався на той раз від більшовицьких куль, але не на довго.

Пізно увечері 30 липня 1918 року Іван Стешенко разом із 14-річним сином Ярославом приїхали до Полтави, яка у липні 1918 року перебувала на території гетьманської Української Держави. На вокзалі вони не знайшли візника, тому пішли до знайомих на ніч. На розі Куракінській вулиці двома пострілами з револьвера міністра було смертельно поранено, на другий день вранці Іван Стешенко помер у лікарні, не прийшовши до пам'яті. [2, с. 60].

Так загинув член Української Центральної Ради, міністр освіти, який здійснив українізацію шкільництва, 45-річний полтавець, чоловік дитячої письменниці Оксани Стешенко, зять драматурга Михайла Старицького, батько бібліографа Ярослава Стешенка та акторки, перекладачки Ірини Стешенко.

Наступний видатний громадський і педагогічний діяч першої третини 20 ст., ім'я якого надовго було забуте, Яків Феофанович Зеленкевич (Чепіга) народився 12 (25) травня 1875 р. в с. Мар'янівці на Херсонщині. В 1898 р. закінчив Новобузьку учительську семінарію й почав учителювати в різних школах Катеринославщини. На поч. 20 ст. почав писати літературні твори на теми освіти і виховання дітей і публікувати їх в українських журналах «Світло», «Українська хата», «Учитель», в газеті «Рада» під різними псевдонімами, один з яких – Чепіга – став його прізвищем. Теми статей – це найболючіші питання шкільництва в Україні: навчання дітей рідною мовою, рівень і стан викладання різних дисциплін, методи та зміст навчання, система організації освіти тощо [3, с. 275].

В 1917 р. Я. Чепіга переїжджає до Києва, де починається його активна організаторська й науково-практична діяльність з розбудови нової національної системи освіти в Україні. Він виконує обов'язки завідувача народною освітою реформованого Київського повітового земства, експерта початкових шкіл м. Києва (1918) [3, с. 276].

1917-1918 рр. були періодом національного будівництва в Україні, і Я. Чепіга разом з С. Русовою, С. Черкасенком, О. Музиченком очолює рух за створення національної школи.

1917-1920 рр. були періодом різкої зміни влад і відповідно напрямів їх шкільної політики. Яків Феофанович, вболіваючи за школу, критикував шкільну

політику Гетьманату. Під час тимчасової окупації більшовиками Києва (лютий 1919 р.) Я. Чепіга різко висловлюється проти їхніх намірів денационалізувати школу, побудувати її на російський зразок, за класовим принципом.

Отже, педагогічні позиції Я. Чепіги були чітко визначеними – єдина трудова вільна народна школа, в основі роботи якої лежить трудовий принцип, школа громадянина – творця своєї долі. [3, с. 278].

20-ті роки – період інтенсивної творчої діяльності Я. Чепіги, розквіт його талану, але з кінця 20-х років теоретичні питання в педагогіці, як і в інших суспільних науках, починають набувати виразного політичного й ідеологічного звучання. В цьому контексті концепція Чепіги не відповідала партійному курсу розвитку школи і науки. Тому дослідник починає зосереджувати свою увагу на створенні підручників, справі, яка займала далеко не перше місце в його науковій діяльності.

У зв'язку з цим ім'я Якова Феофановича Чепіги було надовго забуте і тільки зараз повертається в історію педагогіки. Педагогічна спадщина Чепіги доволі значна, але розпорошена по газетам і журналам як в Україні, так і за її межами і потребує глибокого і всестороннього дослідження.

Наступною постаттю, на яку ми звертаємо увагу в своєму дослідженні є постать Тимофія Григоровича Лубенця, який народився 21 лютого 1855 р. у місті Кролевіці Чернігівської губернії (тепер райцентр Сумської області) в небагатій міщанській родині. Навчався в Кролевецькому повітовому училищі, а по його закінченні - в Чернігівській учительській семінарії, яка славилася сильною когортою викладачів і новаторськими підходами до навчання. Учителювання, захоплення ідеями К. Д. Ушинського, який вважав народність одним із основних принципів демократичної педагогіки, приводять Тимофія Григоровича Лубенця до думки, що розвиток у дітей інтересу, уваги й пам'яті перебуває у повній природній залежності від їхньої рідної мови. В умовах неприйняття офіційною педагогікою цих вимог дитячої психології він наполягає на тому, щоб навчання в початковій школі неодмінно відбувалося саме рідною мовою дітей. Бажаючи втілити свої переконання в життя, продовжує написання

підручників, але на цей раз українською мовою. В 1883 р. під псевдонімом Норець виходить його «Граматка» - український буквар, а під псевдонімом Хуторний- «Читанка», що за характером матеріалу є логічним продовженням «Граматки». Будучи переконаним, що навчання дітей потрібно здійснювати на близькому й доступному їм матеріалі, Тимофій Григорович Лубенець залучає в текст своїх підручників велику кількість народних творів: пісень, приказок, повчань, казок. Очевидні переваги такого типу підручників не стали позитивним аргументом для Міністерства освіти, котре конфіскувало їх і заборонило для користування в народних школах, для яких вони призначалися [3].

Критикуючи стан справ в освітній галузі царської Росії, Тимофій Григорович Лубенець, як педагог, зауважував, що освіта має бути спрямована передусім на потреби народу. Найважливішим завданням початкової освіти є збагачення розуму дитини повноцінними знаннями, що готували б її до життя та праці. Саме на виконання цієї мети необхідно підпорядкувати зміст шкільного навчального матеріалу.

На сторінках «Педагогических бесед» Тимофій Григорович Лубенець висловив своє розуміння принципів дидактики початкового навчання. Безперечною його заслугою стало збагачення цих принципів елементами матеріалістичного світогляду (наочність, науковість, активність, свідомість, зв'язок з життям).

Увагу педагога в цей час привертає проблема дошкільного виховання. Тимофій Григорович Лубенець вважав за необхідне відкриття народних дитячих садочків, бо саме діти з народу залишались без будь-якого нагляду, коли їхні батьки працювали. Разом зі своєю дружиною Наталією Дмитрівною Тимофій Григорович організував в 1906 р. єдине на той час у Росії Київське товариство народних дитячих садків, що ставило своїм завданням поширення в народі ідеї суспільного виховання дітей-дошкільнят. Не маючи ніякої підтримки від уряду, Товариство відкривало на свої кошти дитячі садки в робітничих районах Києва. В 1911 р. для забезпечення їх кваліфікованими педагогічними кадрами заснувало школу виховательок, організаційні та наукові засади якої розробив і впровадив

Тимофій Григорович Лубенець. Він був і викладачем цієї школи, читав лекції з методики грамоти та арифметики [3].

Демократична діяльність директора народних училищ спричинила негативне ставлення до нього можновладців від педагогіки. Знайшовся і привід для зняття його з посади. В 1913 р. у Києві відбувалася Всеросійська виставка, на якій була представлена й народна освіта. Для народних учителів були організовані педагогічні курси, які очолював Тимофій Григорович Лубенець. Завдяки його зусиллям при курсах відкрилася базова школа, в якій він сам давав показові уроки. На курсах готувалися звернення вчителів до Державної думи, з'являлися різного роду прокламації, у чому як керівника звинувачували директора народних училищ. 26 серпня 1913 р. його було звільнено з посади.

Передова педагогічна громадськість висловила своє обурення цим фактом, адже Тимофій Григорович Лубенець давно користувався заслуженим авторитетом і повагою завдяки своїй діяльності на ниві народної освіти. У педагогічній періодиці з'явилися статті на його підтримку. Звільнення з посади вплинуло на діяльність Тимофія Григоровича Лубенця в галузі освіти. Уже в грудні 1913 р.- січні 1914 р. він брав активну участь у роботі Всеросійського з'їзду в справі народної освіти і прийнятті резолюції з'їзду «Об українских школах», що вимагала викладання усіх предметів українською мовою в місцевостях з українським населенням [3].

Після з'їзду почалося переслідування його учасників. Тимофія Григоровича Лубенця позбавили права викладання. Але в 1914 р. завдяки підтримці інтелігенції Києва йому вдалося влаштуватися викладачем педагогіки й методики на Київських вищих жіночих курсах. До 1918 р. він був деканом педагогічного факультету цих курсів.

З початком революційних подій 1917 р., що спричинили прихід до влади українських урядів, відбулися кардинальні зміни в усіх галузях, у тому числі і в освітній. Тимофій Григорович Лубенець з палким ентузіазмом узявся з організацією української школи. Адже саме в цей час з'явилася реальна можливість для втілення ідей і прагнень педагога щодо розбудови рідної школи,

внесення в її зміст та методи роботи нових демократичних перетворень, які він пропагував усе своє педагогічне життя і які були результатом його розмірковувань та спостережень.

Наприкінці березня 1917 р. Тимофій Григорович Лубенець разом з І. М. Стешенком, М. С. Грушевським, В. Ігнатовичем увійшли до складу спеціальної підкомісії міської думи Києва, яка мала розробити план запровадження української мови в київських школах [5].

Велику увагу надавав Тимофій Григорович Лубенець також і питанням освіти дорослих, ліквідації неписьменності серед них. Працюючи в 1919 р. інструктором київських трудових шкіл та вчителем початкової школи для червоноармійців, він опублікував у газеті «Известия» статтю «К вопросу о школе для взрослых», у якій виклав свої міркування щодо цього питання. Показовим було те, що для його розв'язання педагог закликав користуватися досвідом минулого на відміну від представників лівих ідей «пролеткульту», які не визнавали цінності культурної та педагогічної спадщини [6].

Своє бачення проблеми забезпечення нової радянської школи кваліфікованими педагогічними кадрами Тимофій Григорович Лубенець оприлюднив у журнальній статті «Школа та її робітники» (1924 р.), наголосивши, що навчання і виховання дадуть найкращі результати тоді, коли вчитель працюватиме щиро й захоплено.

Саме так, щиро й захоплено, працював усе своє життя Тимофій Григорович Лубенець, не зраджував попри всі негаразди улюблену справу й віддавав весь свій досвід молодому поколінню педагогів. Протягом п'яти років (1919-1924 рр.) він керував дослідною трудовою школою № 4 у Пущі-Водиці, де вчителі міських шкіл ознайомлювалися з передовим досвідом навчально-виховної роботи. Як керівник школи він часто виступав перед учителями на зборах і з'їздах, узагальнюючи у своїх промовах результати різного роду педагогічних спостережень та експериментів, виокремлюючи з них те, що неодмінно має бути в новій школі.

У пореволюційний період Тимофій Григорович Лубенець продовжував створювати підручники й навчальні посібники для нової трудової школи, залучаючи до розроблених раніше новий матеріал. Так, у 1922 р. вийшла його «Граматка», у 1923 р. - «Перша читанка для трудових шкіл» та «Друга читанка для трудових шкіл». В цих підручниках Тимофій Григорович Лубенець багато уваги приділив висвітленню суспільно-трудової діяльності людини та поясненню нових суспільних явищ, що відбувалися на селі.

В 1926 р. Тимофій Григорович Лубенець вийшов на пенсію, але фактично продовжував працювати на ниві освіти: писав спогади про свою педагогічну діяльність, допомагав у справі ліквідації неписьменності серед дорослих.

Ім'я народного вчителя та письменника Спиридона Черкасенка в радянські часи викреслили з літературного процесу й заборонили на території України від початку 1920-х років. Його творчість дозволили вивчати тільки після проголошення незалежності України. Спиридон Черкасенко народився й жив у буремні часи, заставши дві революції (1905 та 1917 років), дві світові війни (*Першу світову і Другу світову*) та ще кілька локальних військових конфліктів, зокрема і визвольні змагання. Черкасенко був дієвим учасником національно-визвольного руху українців й активним суспільним і культурним діячем початку ХХ століття. Він мешкав у Російській імперії, Українській народній республіці, Австрії, Чехословаччині, Чехії, спілкувався, листувався та знався з численною плеядою відомих культурних і суспільних діячів того часу (*як українських, так і закордонних*), відтак біографія його відображає всі складні перипетії початку ХХ століття на теренах України і Європи [7, с. 82].

Через світоглядний вибір Спиридона Черкасенка (*українська державність і розвиток української культури*) біографію письменника не дослідили його сучасники в Україні, адже його неодноразово замовчувано і гнано. Лише в пору незалежної України (починаючи з 90-х років ХХ століття) дослідники літератури взялися за детальне вивчення творчості та біографії Спиридона Феодосійовича. Втративши свідчення сучасників Черкасенка, дослідники вивчають епістолярну спадщину письменника, з якої й черпають крупини його біографії. Завдяки

віднайденому листуванню Черкасенка, Садовським, Шелухіним, Грушевським, та Білецьким вдалося ліпше дослідити сторінки життя і творчості Спиридона Черкасенка — українського культурного та громадського діяча.

1905 за ініціативи С. Ф. Черкасенка та інших була утворена Всеукраїнська учительська спілка (ВУУС) — професійна українська організація вчителів і діячів народної освіти [1, с. 182].

У 1917–1918 роках Спиридон Черкасенко укладав читанки й букварі для українських шкіл («Буквар», «Рідна школа», «Читанка», I, II, III, IV, «Найпотрібніші правила правопису», «ГраMATка» та ін.). Разом з театром М. Садовського в 1919 році він переїхав до Кам'янця-Подільського, де діяв Державний театр УНР, куди змушені були перед більшовицьким наступом перебратися з Києва урядові і культурно-освітні інституції Української Народної Республіки [7, с. 82].

Цього ж року Міністерство освіти УНР запропонувало Спиридону Черкасенку готувати підручники для українських шкіл і з цією метою відрядило його до Відня, де він працював у різних видавництвах («Дзвін», «Українська школа», «Земля»), укладаючи та редагуючи українські книжки. Австрія не надто сподобалася поету. У Відні він не знайшов спільної мови з тодішньою українською політичною еміграцією, яку роз'їдала групова боротьба, класова і міжпартійна ворожнеча. Українські видавництва, в яких він працював, поволі припиняли свою діяльність, тому Черкасенко залишив Відень (як і основна частина української еміграції на початку 1920-х років, яка перебиралась з Відня до Праги).

Активне громадське життя Черкасенка нерідко викликало незадоволення влади. Закарпатський письменник і журналіст Гренджа-Донський згадував, що Черкасенко допомагав йому підбирати матеріали з української літератури для журналу «Наша земля», давав мовні поради. У грудні 1926 року на Закарпатті було відзначено 50-річчя з дня народження письменника. Василь Гренджа-Донський написав про нього прихильну

статтю, яка з'явилася у січневому номері «Нашої землі» за 1927 рік. Це стало причиною того, що поліція звинуватила Черкасенка у співпраці з комуністами і запропонувала йому залишити край [7, с. 83].

Спиридону Черкасенку часто пропонували повернутися до УРСР як і Черемшину, Стефаника, Хоткевича так і Черкасенка умовляли повернутися до підрадянської України, за умови публічної відмови від своїх ідейних та світоглядних позицій — так званого каяття. Про це він сам розповідав в своєму листі до Софії Русової (*датований 12 червня 1928 року*).

Непохитний у своїх поглядах та переконаннях, Черкасенко змушений був у 1929 році під тиском влади покинути Ужгород і виїхати до Праги. Письменник виїхав до Чехії і оселився в селі Горні Черношіце, що на околиці Праги, де й прожив до кінця життя. Він займав скромну кімнату в місцевому готелі, вів дуже скромний спосіб життя. Спиридон Черкасенко був свідком боротьби за українську державність на Карпатській Україні в 1939 році, в цій борні він втратив єдиного сина, пережив початок Другої світової війни, яка принесла стільки страждань і втрат українцям.

Одержавши у березні 1939 року звістку про загибель сина, Спиридон Черкасенко тяжко захворів. Доглядали його ченці і 8 лютого 1940 року письменника не стало. Поховали його на Ольшанському цвинтарі в Празі. Поряд — могили Олександра Олеся та Софії Русової. За переказами, смерть Черкасенка символічна і несподівана — за робочим столом із пером у руці, над останнім твором [7, с. 84].

Висновки та перспективи подальшого розвитку проблеми. Опрацьовані архівні матеріали дають підставу зробити висновок, що історія української школи початку ХХ ст. тісно пов'язана з її творцями. У період національно-демократичної революції українського народу, першими хто взявся за розбудову своєї школи, хто взяв на себе почесну роль провідників і керманів на цьому полі, були діячі, діяльність яких ми докладно висвітлили у статті. Фактично, зазначені особи й інші громадські, наукові,

педагогічні діячі, які на той час об'єднувались у просвітницькі товариства й організації опікувалися справами освіти в Україні до утворення першого керівного українського освітнього органу – Генерального Секретаріату освіти.

За активної участі А. Лещенка, Т. Лубенця, С. Русової, І. Стешенка, Ф. Сушицького, П. Холодного, Я. Чепіги та ін. здійснювалась українізація школи в Україні, влаштовувались перші курси українознавства для вчителів по всій Україні, розроблювались основні положення реформи шкільної освіти, видавались шкільні книжки, і багато ін.

Але, на жаль, беручи до уваги часи, в яких жили зазначені діячі, не всі розпочаті справи вдавалось доводити до логічного кінця і не завжди правлячій владі були до вподоби запропоновані реформи. Підсумовуючи наше дослідження, хотілося б зазначити: наше завдання цінувати і пам'ятати здобутки освітян минулого і не забувати, що багато з них поклали життя і багато чим пожертвували, щоб наразі ми, їх нащадки, могли в незалежній країні продовжувати справу їх життя – творити нову українську школу, але вже в демократичному 21 сторіччі.

Література

З життя вчительських спілок // ВУШ. – 1918. – № 7. – с. 182.

Лікарчук І. Л. Стешенко Іван Матвійович // Міністри освіти України [Монографія]: В 2 т. – К., 2002. – Т. (1917-1943 рр.). – 2002.

Нариси історії українського шкільництва 1905-1933: Навч. посібник / О. В. Сухомлинська та ін.; за ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996, 304 с.

Національна наукова бібліотека України ім. В. І. Вернадського Ф. 1. - Сп. № 35350 Матеріали діяльності клубу «Родина».

Последние новости. – 1917. – № 4402. – 24 марта.

Справоздання Ради Товариства Шкільної Освіти з дня 26-го вересня 1919 р. по 1-е січня 1920 р. – К., 1920. – 34 с.

Шевельов Ю. Спиридон Черкасенко // Нова Україна. — 1942. — Ч. 247 (1 листопада). — С. 3 (передрук у вид.: Шевельов Ю. Дорогою відрядяння: публіцистичні та наукові тексти 1941—1943 рр. (харківський період). — Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2014. — С. 82-84.

References

АНОТАЦІЯ

В дослідженні автори звертають увагу на видатних вітчизняних просвітників, учених, педагогів поч. 20 ст., діяльність яких у попередні десятиліття несправедливо замовчувалися, а в біографічних даних до цих пір існує велика кількість білих плям. Адже їх просвітницька, наукова і громадська діяльність і погляди не влаштовували спочатку більшовиків, потім радянську владу, які намагались задушити всі спроби інтелігенції відновити державність, право українського народу на національну освіту, незалежність і викладання рідною мовою. Ми у своєму дослідженні прагнемо розкрити маловідомі і замовчувані довгий час трагічні сторінки біографії освітянських провідників, що стояли біля витоків творення української держави поч. 20 ст., адже їх жертовність і самовідданість справі життя може багато в чому послужити прикладом сучасним освітянам.

Ключові слова: жертовність, провідники в освіті, українська інтелігенція, державотворчі процеси, І. Стешенко, Я. Чепіга, С. Черкасенко, Т. Лубенець.